

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-463-7-1>

АНТИЧНІ ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЙ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Бедрій Мар'ян Миронович

кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,

докторант кафедри історії держави,

права та політико-правових учень

юридичного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Важко уявити сучасні юриспруденцію та національні правові системи без визнаних концепцій правової держави та верховенства права, а також створених на їхніх підставі юридичних механізмів і правових інститутів. Інколи їх протиставляють одна одній, характеризують як конкуруючі або намагаються органічно поєднати (це зокрема відбулося в Конституції України – ст. 1 і ст. 8). Як відомо, перші концепції правової держави виникли в Німеччині на зламі XVIII–XIX ст., а концепції верховенства права – у Великобританії приблизно в той самий період. Однак їхньому остаточному оформленню передували століття розробок інших концепцій, елементи яких і їхня критика стали «будівельним матеріалом» для європейських мислителів, тобто провісниками концепцій правової держави та верховенства права.

Історичні витоки концепцій правової держави та верховенства права сягають доби античності та беруть початки від правової думки Стародавніх Греції та Риму. Зокрема періоду давньогрецької філософії характерні роздуми про ідеальну державу. Сократ (469–399 рр. до н.е.) бачив такою державу у формі полісу з пануванням справедливих законів [1, с. 43]. Подібним чином Платон (427–347 рр. до н.е.) протиставляв державам з верховною владою правителів (він передбачав крах цих держав) і держави з верховною владою законів (ім повинні були належати порятунок і всі блага богів) [2, с. 5–6].

Арістотель (384–222 рр. до н.е.) наполягав на необхідності правління в державі розумного закону (його називав «зрівноважуючим розумом»),

оскільки панування людини без нього створює ризик зловживання владою та становлення тиранії [3, с. 115]. Ідеальною формою держави він вважав політію, в якій би органічно поєдналися нерівність і свобода, риси олігархії та демократії. Запропонована ним форма держави мала б характеризуватися кількісною перевагою та правлінням середнього класу населення, униканням політичних і економічних крайностей, а також поміркованістю законів і господарювання [4, с. 30–31].

Під державою філософ розумів об'єднання вільних громадян, які спільно керують справами полісу на основі справедливості. До їх числа згідно з вченням Арістотеля не належали раби та варвари. Мислитель вважав, що зв'язок держави та права полягає у справедливості: «поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право, що служить критерієм справедливості, є регуляційною нормою політичного спілкування» [5, с. 149].

Важливо в контексті походження концепцій правової держави та верховенства права є наступна цитата Арістотеля: «Тому справедливість вимагає, щоб усі рівні владарювали тією самою мірою, якою підкоряються, і щоб кожен по черзі то наказував, то підкорявся. Тут вже ми маємо справу із законом, бо порядок і є закон. Тому краще, щоб владарював закон, а не хтось один із громадян. На тій самій підставі, навіть якщо буде визнано, щоб владу мали кілька людей, цих останніх треба призначити охоронцями закону та його слугами» [6, с. 16].

Полібій (210–128 рр. до н.е.) говорив про необхідність додержання правових норм не тільки громадянами, але і їхніми правителями. Він сформулював концепцію змішаного правління, відповідно до якої в державі варто поєднати елементи монархії, аристократії та демократії. У його концепції існували три центри державної влади – влада однієї особи, влада кількох осіб і влада більшості. Згадані центри, представлені конкретними органами влади, повинні були зрівноважувати одне одного та забезпечувати загальний порядок [2, с. 6–7]. Відтак, у концепції Полібія прослідковуються контури ідей про необхідність поділу влади, стримування та протидії відповідних ланок. Як відомо, цим механізмам сучасні концепції правової держави та верховенства права надають значну увагу.

Серед давньоримських юристів для формування античних витоків концепцій правової держави та верховенства права особливе значення мають погляди Марка Тулія Цицерона (106–43 рр. до н.е.). Його вислів «ми повинні бути рабами законів, щоб стати вільними» став не тільки «крилатим», але й заклав важливу основу для подальшого мислення про владарювання права. Він визначив державу як надбання народу, об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою у питаннях права та спільністю інтересів. Для майбутніх концепцій правової державності важливим було те, що Цицерон максимально пов'язав

поняття держави з поняттям права, називаючи її загальним порядком, правотворенням, узгодженим правовим спілкуванням тощо [7, с. 379]. У цих думках видно обриси початків концепції правової держави.

У праці «Республіка» Цицерон засуджував царя, який був деспотом і не дотримувався законів, називаючи такого правителя «найогиднішим і найвідразливішим з усіх створінь, які тільки можна собі уявити». Мислення видатного римського юриста виводило верховенство закону з його відповідності природному закону, який своєю чергою вважався ним законом розуму. У цьому контексті варто процитувати трактат Цицерона «Про закони»: «Подібно до того, як магістратами керують закони, так народом керують магістрати, і є всі підстави сказати, що магістрат – це закон, який промовляє, а закон – це безмовний магістрат» [6, с. 18–19].

Таким чином, у період античності давньогрецькими та давньоримськими мислителями були вперше сформульовані важливі поняття та філософсько-правові конструкції, які в ході подальшого історичного розвитку заклали фундамент для побудови концепцій правової держави та верховенства права. Варто наголосити, що вже у цю давню добу людської цивілізації розпочався пошук моделей ідеальної держави, визначальних засад правового порядку, узалежнення публічної влади від правових приписів тощо. Творці концепцій правової держави та верховенства права неодноразово зверталися в своїх творах до античної спадщини, і вона залишається визначним джерелом для формування сучасних правових концепцій.

Література:

1. Войтович Н. П. Концепція правової держави у теоретичній спадщині Б. О. Кістяківського : дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.01. Львів, 2016. 207 с.
2. Тимошенко В. І. Правова держава (теоретико-історичне дослідження). Київ: Наукова думка, 1994. 132 с.
3. Мануйлов Є. М., Жданенко С. Б. Концепції правової держави в історії філософсько-правової думки. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 4. С. 114–122.
4. Історія вчень про державу і право / за ред. Г. Г. Демиденка, О. В. Петришина. Харків: Право: 2009. 256 с.
5. Терзі О. С. Розвиток ідеї правової держави. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 148–152.
6. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенка. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 208 с.
7. Мироненко О. М. Цицерон Марк Тулій. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Том 6: Т-Я*. Київ: Укр. Енцикл., 2004. С. 379.